

BOEKBESPREKINGEN

DE EEUW VAN SHAKESPEARE

Krystyna Kujawińska Courtney & John M. Mercer (eds.), *The Globalization of Shakespeare in the Nineteenth Century*, Lewiston, Queenston, en Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2003 (ISBN: 0-7734-6679-7). \$ 109.

De negentiende eeuw, zo stelt Peter Holland in zijn voorwoord tot deze essaybundel, toont ons hoe Shakespeare zijn status verwierf als cultureel boegbeeld zowel binnen als buiten het Britse Imperium. Dit was de periode waarin hij in toenemende mate aanleiding gaf tot theatrale uitwisseling tussen landen (Charles Kean in Australië, Ira Aldridge in Polen, Tomaso Salvini en de hertog van Saxe-Meiningen in Londen), en als neveneffect van het toenemend nationalisme, het doelwit werd van 'wetenschappelijke' vormen van toe-eigening, waarbij onder meer werd beweerd dat de bronnen van Shakespeares toneelstukken uit een specifiek cultureel erfgoed stamden, zoals de bron voor *The Winter's Tale* uit Polen. In Duitsland was men van mening dat de wetenschappelijke belangstelling voor Shakespeare nergens op een hoger peil stond dan daar, hetgeen ook alleen maar terecht was, aangezien de toneelschrijver niet diende te worden gezien als een Engelsman maar als een Saks.

Wetenschappelijk gezien, zegt Holland, zou het complexe proces van verspreiding en toenemende rivaliteit nog onvoldoende grensoverschrijdende aandacht hebben gekregen. Hoewel er in verschillende landen en binnen diverse taalgrenzen het nodige onderzoek is verricht, zou er weinig of geen zicht zijn op gemeenschappelijke tradities of culturele processen in een internationaal kader. Wel is er, bijvoorbeeld, *Shakespeare and the New Europe* (red. Michael Hattaway et al.), maar dit werk besteedt aandacht aan de positie van Shakespeare in Europa na de val van de Muur in 1989. Ook is er het toonaangevende *European Shakespeares*, van Dirk Delabastita en Lieven D'hulst, dat zeker uitgebreid aandacht besteedt aan Shakespeare in het negentiende-eeuwse Europa, maar dat noemt Peter Holland jammer genoeg niet. Hoe het ook zij, net als Holland hoopt men dat *The Globalization of Shakespeare in the Nineteenth Century* een aanleiding mag zijn voor nieuw interdisciplinair en internationaal onderzoek naar wat met recht de Eeuw van de Bard mag worden genoemd.

Deze bundel brengt een reeks essays samen die oorspronkelijk werden gepresenteerd in een workshop rond het thema tijdens het jaarlijkse congres van de

Shakespeare Association of America (Montreal 2000). De essays zijn onderverdeeld in vier groepen: vertalen en bewerken; theater en toneel; kritische tradities; beeldende kunsten en de invloed van Shakespeare in de letterkunde.

De bundel opent met een indrukwekkende bijdrage van Jozef de Vos over de Vlaamse vertaalpraktijk in de negentiende eeuw. Hij laat zien dat het aan het begin van de eeuw gebruikelijk was om Shakespeare niet direct uit het Engels te gaan vertalen, maar uit het Frans, waarbij het in een aantal gevallen ook nog eens ging om neo-klassieke bewerkingen van het toneeloeuvre, zoals geproduceerd door Voltaire's opvolger bij de Académie Française, Jean-François Ducis. In de loop van de eeuw zouden Vlaamse vertalers juist door hun problematische verhouding met de Franse taal de beslissing hebben genomen om Shakespeare direct uit het Engels te vertalen. De Gentenaar Napoleon Destanberg, die in 1869 de eerste directe vertaling van Shakespeare naar het Nederlands maakte (*Macbeth*), verdiende op deze wijze zijn strepen. Enerzijds zouden de specifieke politieke omstandigheden in Vlaanderen bevorderlijk zijn geweest voor de ontwikkelingen van de romantische, op de auteur gerichte vertaalpraktijk die al snel in vele landen de neoklassieke Shakespeare naar de achtergrond verdreven. Anderzijds, zo laat De Vos zien, vormden juist die politieke omstandigheden voor vertalers een nieuwe aanleiding om toch vooral bij het vertalen een zekere vrijheid in acht te nemen, zeker wanneer deze bevorderlijk was voor de emancipatie van het Nederlands. De *Julius Caesar*-vertaling van Emiel Lauwers is hiervan een schoolvoorbeeld: in zijn Vlaamse versie wist hij, achter de rug van Shakespeare om, middelen te vinden om sympathie te wekken voor de moordenaar Brutus die het tegen de tirannieke Caesar opneemt. Door medeleven te wekken voor Brutus zou de vertaler zeer wel een goedkeurend en tevens subversief gebaar gemaakt kunnen hebben in de richting van de Vlamingen bij hun verzet tegen de suprematie van het Frans.

Monica Matei-Chesnoiu schrijft over de eerste Shakespeare-vertalingen in Roemenië. Dit waren de zogenaamde vier grote treurspelen: *Hamlet*, *Macbeth*, *King Lear*, en *Othello*. In een essay dat tevens voor een groot deel een plichtsgetrouwe kroniek vormt, gaat Matei-Chesnoiu ervan uit dat de ideeënwereld van deze stukken - met hun diepe godsdienstige bespiegelingen - het Roemeense volk juist tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw zouden hebben aangesproken. Matei-Chesnoiu komt niet met bewijzen, maar gezien de vele issues die zij onderkent, wil men de mogelijkheid van haar these niet helemaal uitsluiten. De vraag die vreemd genoeg niet wordt gesteld (en die tevens tot een herziene vraagstelling en methodologie had kunnen leiden) is waarom deze vier canonieke stukken al eeuwen lang waar ook ter wereld zo gretig aftrek vinden.

De bijdrage van Maria-Clara Calgary neemt ons mee naar Latijns Amerika, met name naar Brazilië en Argentinië. Zoals in veel andere landen heeft ook hier de Shakespeare-traditie haar wortels in het werk van de Fransman Ducis. Door het bezoek van gezelschappen uit Europa werd deze geleidelijk aan omgevormd en genuanceerd tot de grote traditie die ze inmiddels is geworden. Interessant is Calgary's relaas over de typisch negentiende-eeuwse overgang van een Shakespeare die in de handen van de elite was naar een toneelschrijver en -dichter die de held werd van het grote volk. Calgary's beschrijving van het Italiaanse fenomeen Ernesto Rossi en diens voorstellingen op het zuidelijke halfrond wekt sterk de indruk dat de wereld ook in de negentiende eeuw reeds een dorp was. Het is Calgary niet helemaal aan te rekenen dat zij voor een deel algemene zaken herhaalt die de lezer al is tegengekomen bij De Vos en Matei-Chesnoiu. Dit essay zou zeker ook gebaat zijn geweest bij een duidelijker gestelde these en een ingekort historisch overzicht van de lange Shakespeare-traditie in Latijns Amerika.

Het essay van Rhoda Silver Kachuck over twee Amerikaanse *King Lear*-bewerkingen in het Jiddisch is interessant en onderhoudend, ook al wordt de lezer in de eerste alinea op het verkeerde been gezet: hier vertelt de auteur dat de eerste Shakespeare-vertaling naar het Jiddisch - *Julius Caesar* (Warschau 1886) - is verwaarloosd, en dat critici doorgaans de nadruk, enigszins ten onrechte, leggen op *The Yiddish King Lear* (1892) en *The Yiddish Queen* (1898). Degene die zou denken dat Kachuck de verwaarloosde *Julius Caesar* van het stof zou ontdoen, komt bedrogen uit. In plaats daarvan krijgen wij een gedetailleerde en bruikbare analyse van het generatieconflict in de Amerikaanse bewerking van de Britse tragedie.

Yoshiko Kawachi beschrijft de vroegste receptie van Shakespeare in Japan. Dit erudiete essay is niet gespeend van ironie of van een zin voor memorabele, anekdotische gegevens. Een voorbeeld is Kawachi's bespreking van de Japanse lotgevallen van *The Merchant of Venice* in de tweede helft van de negentiende eeuw, waarbij zij aantoonde hoe de natie bij het herschrijven van de westerse dichter enerzijds een zekere afstand trachtte te bewaren, en anderzijds zaken in haar eigen voordeel probeerde te benadrukken als dit zo uitkwam. Zo besliste Tsotomu Inoue, die het blijspel in 1883 bewerkte, dat de scène met de drie kistjes diende te verdwijnen, evenals de bekering van Shylock tot het christendom en de oecumenische relatie tussen Jessica en Lorenzo, terwijl het stuk volgens hem aan duidelijkheid zou winnen door melding te maken van een spoorverbinding tussen Venetië en Belmont. Twee jaar later maakte Bunkai Udagawa een nieuwe bewerking van *The Merchant of Venice* waarin de scène met de drie kistjes in ere werd hersteld, in die zin dat de minnaars van Portia de keuze hadden tussen goud, zil-

ver en, in plaats van het lood dat Bassanio bij Shakespeare kiest, ijzer! Net als bij Tsotomu Inoue, stond deze bewerking in de ban van de industrialisering in een onttoverde wereld. Zoals wij bij Udagawa lezen: "Zonder ijzer kunnen wij als Japanners ons land niet verdedigen, en ook geen bestaan opbouwen. IJzer is voor ons de belangrijkste schat. Wij horen hoe nog niet zo lang geleden de spoorweg in Europa is gemaakt van ijzer, en dat men daar ijzeren schepen heeft om oorlog te voeren." Kawachi laat zien hoeveel materiaal er voorhanden is - zowel populair als wetenschappelijk - om een cultuurgeschiedenis te schrijven van Shakespeare in Japan. Het lijkt echter geen twijfel dat een zinvolle benadering van het onderwerp niet mogelijk is zonder een duidelijk theoretisch kader.

Michael Patterson neemt ons mee naar Duitsland, en schrijft over de theatervernieuwingen waartoe Ludwig Tieck de aanzet gaf, ook al zou het nog een eeuw duren voordat zij weerklink vonden. Het betreft hier de poging van de regisseur Tieck om Shakespeare op het toneel tot zijn recht te laten komen door af te zien van overdadige decors en kostuums, en in plaats daarvan terug te gaan naar de omstandigheden waaronder Shakespeare zelf werkte. Patterson laat zien hoe Tieck als regisseur en de architect Gottfried Semper, met de papieren van Henslowe in de hand, een tekening maakten van het Fortune-theater, en hoe deze tekening ten grondslag kwam te liggen aan de beroemde encensering die Tieck van *A Midsummer Night's Dream* zou maken.

Gabriella Reuss vergelijkt de loopbaan van William Charles Macready (1793-1873) met die van de Hongaar Gábor Egrossy (1808-1866), en onderscheidt een aantal parallellen. De opmerkelijkste hiervan zijn de ambitie van beide acteurs om een verantwoorde Shakespeare te bieden voor de nieuwe middenklasse in hun land, en de overstap die beide toneelspelers wagen van voordrachtstoneel naar een meer natuurlijke acteerstijl. Een soortgelijke benadering heeft Michael Mangan in zijn essay over twee laat-negentiende-eeuwse producties van *The Taming of the Shrew* in Engeland, te weten Augustin Daly's revolutionaire productie uit 1887, en de meer behoudende versie van Frank Benson uit 1889. *The Taming of the Shrew* stelt de auteur in staat om op zeer overtuigende wijze een aantal genderopvattingen - Victoriaanse en moderne - in kaart te brengen.

Krystyna Courtney beschouwt de Europese carrière van de zwarte Amerikaanse acteur Ira Aldridge, en kijkt in het bijzonder naar diens receptie in Polen, waar hij in 1867 ook onverwacht overleed. Zij geeft een gedetailleerd beeld van de acteur als fenomeen in Polen, en doet hiermee een beroep op andere wetenschappers om in Europa en daarbuiten dergelijk onderzoek op te starten naar de omzwervingen van Aldridge, met name in landen waar het Engels niet de voertaal was.

In het korte derde deel van deze bundel ('Scholarly and Critical Approaches') kan de lezer genieten van de lotgevallen van Shakespeare in de wetenschap, waar de verwachte objectiviteit haaks staat op de heldenverering voor het object, Shakespeare. Zo schrijft Niels Hansen over de beroemde Deense Shakespeare-biograaf Georg Brandes. Hij bespreekt op verhelderende wijze de interactie tussen het kritische werk van Edward Dowden en de Shakespeare-studie van Brandes, en laat tevens zien hoe de Deense Shakespeare-biografie ook bewust een vorm van identificatie was van de auteur met de held. Als gevolg hiervan zou uit de levensgeschiedenis van Brandes zelf en uit Brandes' werk over Shakespeare een persona te destilleren zijn die het best kan worden aangeduid met de naam 'Branspeare.'

In het essay van de Pool Andrzej Weseliski lezen wij over de manier waarop de laat-negentiende-eeuwse bardolatrie aanleiding gaf tot pogingen om buitenlandse bronnen voor Shakespeares werk te suggereren waarvan hij bijna met zekerheid niet heeft geweten. Zo beweerde Jacob Caro in 1863 dat het bronverhaal van Robert Greenes *Pandosto* en daarmee ook van *The Winter's Tale* zou zijn gebaseerd op een oude ballade over de Pruisische expeditie van Henry Bolingbroke, en diens deelname aan de aanval op Vilnius. Dit was op zich weer een bron van inspiratie en kritiek voor de criticus S. E. Komian die meende op basis van Poolse annalen te kunnen aantonen dat ook de geografische curiositeit in *The Winter's Tale* - waar Bohemen een zeekust heeft - zijn oorsprong zou hebben in een Poolse tekst. Na anderhalve eeuw is duidelijk te zien dat deze critici, getrouw aan de tijdgeest, het glorieuze verleden van Polen een plaats wensten te geven in de internationale arena waar Shakespeare zo'n prominente reputatie genoot. Dat wil echter niet zeggen dat wij nu een toneelstuk als *Die schöne Sidea* - dat, ondanks zijn Poolse wortels, vooruitloopt op *The Tempest* - over kunnen geven aan de vergetelheid. *Die schöne Sidea* blijft een mysterie, en de mate waarin het door de huidige Shakespeare-industrie wordt verwaarloosd, is even betreurenswaardig als de wellicht wat al te enthousiaste toe-eigening van het stuk tijdens de negentiende eeuw.

In het laatste deel van deze rijke essaybundel wordt aandacht besteed aan de rol van Shakespeare in de beeldende kunst, muziek en letterkunde. Dit bevat een mooi essay van John Mercer waarin hij aan de hand van afbeeldingen van Shakespeare (standbeelden, bustes, gravures e.d.) het beschavingsideaal in kaart brengt van de stad St. Louis (Mississippi), met zijn sleutelpositie op de grens tussen de nog op Europa gerichte wereld en het nabije wilde westen. Mark Sokolyansky schrijft over wat hij de 'meest indrukwekkende sporen' van Shakespeare in het werk van Poesjkin noemt: de Shakespeareaanse elementen

(*Macbeth, Richard III*) in het toneelstuk *Boris Godoenov* (1831) waarop Musorgski op zijn beurt weer het beroemde operalibretto baseerde.

Elizabeth Richmond-Garza plaatst het beeld van Cleopatra in een laat-negentiende eeuws kader door zich onder meer te richten op de oriëntalistische echo's tussen Bernard Shaws *Caesar and Cleopatra*, het werk van Lady Gregory, en *Salome* van Oscar Wilde.

Tot slot is men verheugd om in deze bundel de tekst opgenomen te zien van de indrukwekkende lezing van Werner Habicht over Shakespeare als personage in de negentiende en twintigste-eeuwse Duitse roman, die oorspronkelijk te horen was tijdens het congres van het Shakespeare-Genootschap van Nederland en Vlaanderen over 'The Author as Character' (september 1999), en die eerder verscheen in het tijdschrift *Folio* (1999).

Men kan Peter Holland in zijn voorwoord tot deze essaybundel geen ongelijk geven wanneer hij wijst op een international onderzoeksterrein waar nog veel werk te verrichten valt. Toch moet men voorzichtig om te gaan met een dergelijke bewering. Zodra de indruk wordt gewekt als zou de academische wereld geen gedeelde, grensoverschrijdende gezamenlijke wetenschappelijke aandacht hebben besteed aan het internationale verschijnsel van Shakespeare in de negentiende eeuw, dan voelt men zich toch geroepen om te wijzen, zoals hierboven reeds, op de bundel van Dirk Delabastita en Lieven D'hulst met als titel *European Shakespeares: Translating Shakespeare in the Romantic Age* (1993), of de publicaties die te verwachten zijn in het kielzog van de 'Shakespeare in Europa'-congressen die onder meer in Basel en Utrecht zijn gehouden. Van een aantal auteurs in deze bundel zou men hebben mogen verwachten dat zij explicieter hadden verwezen naar de betrekkelijk nieuwe onderzoekstraditie waarvan zij onmiskenbaar deel uitmaken. Enerzijds krijgt de leek een verkeerd beeld van wat er binnen de Shakespeare-industrie te koop is. Anderszins was het toch ook interessanter geweest wanneer de verschillende auteurs in deze bundel meer de dialoog hadden gezocht met (het werk van) collega's die tevens op dit terrein werkzaam zijn.

Je kunt niet zeggen dat de tekstbezorgers hun taak bij het samenstellen van deze bundel niet serieus hebben genomen. Een en ander is secuur en consistent geredigeerd, en van storende elementen die vaak in bundels sluipen met een internationale bezetting is hier ook niet echt sprake. Verder beloven Courtney en Mercer niet te veel wanneer zij aangeven dat het om Shakespeare in een wereldwijd kader gaat. Toch valt juist op dit laatste nog wel iets af te dingen. Wat de essays zeker met elkaar gemeen hebben is dat zij stuk voor stuk gaan over

Shakespeare, een onderwerp hebben dat past in de negentiende eeuw, en dat zij afkomstig zijn uit vier werelddelen. Men zoekt echter tevergeefs naar een overkoepelende these. Het erg korte voorwoord vat eigenlijk voor een groot deel de essays uit de bundel samen, en doet weinig meer. Natuurlijk kan de lezer zelf uiteindelijk wel rode lijnen ontwaren (hoge en lage cultuur, natievorming, industrialisering, heldenverering, cultus en cultuur, internationale mobiliteit) maar het zou zo interessant geweest zijn als juist deze thema's zelf centraal hadden gestaan in de bundel, en deze hier bewust, vanuit een aantal relevante perspectieven, waren geproblematiseerd. Ook zouden deze thema's niet noodzakelijkerwijs voor ieder denkbaar land hoeven te zijn behandeld. De internationaliserende tendens in Shakespeare Studies (om niet te zeggen 'de globaliserende tendens'), wordt in deze bundel wat al te gemakkelijk aangegrepen om essays uit verschillende landen bijeen te brengen, maar niet om een nieuwe thematische invulling te geven aan grensoverstijgende problematiek binnen een negentiende-eeuws kader. Shakespeare in den vreemde (of *foreign Shakespeare*, zoals deze school ook wel wordt aangeduid) is niet een kant-en-klaar onderzoeksgebied; *foreign Shakespeare* is een onafgebroken uitdaging aan de wereldwijde bewonderaars van de toneelschrijver die lang niet zijn gehoord, een onafgebroken zoektocht ook naar mogelijkheden om de internationale problematiek zo zinvol mogelijk te duiden.

Ton HOENSELAARS